

Миша РАКОЦИЈА

Завод за заштиту споменика културе - Ниш

ЦРКВЕНЕ ПРИЛИКЕ У СТАРОХРИШЋАНСКОМ НАИСУСУ И РОМУЛИЈАНИ И ПРОСТИРАЊЕ ОКТОГОНАЛНИХ КРСТИОНИЦА

Кључне речи: *Бантистеријум, крстионица, октогон, епископи Наисуса, мартирополис, ранохришћанска архитектура.*

Апстракт. – Покреће се питање да ли је Гауденције коме је подигнут надгробни споменик у Ромулијани иста личност са угледним Гауденцијем епископом Наисуса. Ово сагледано у оквирима црквених прилика Наисуса и Ромулијане које су условиле и простирање октогоналних крстионица од северне Италије преко Далмације до Медијане. Као што је маузолеј Св. Констанце утицао на изградњу крстионица у Милану и северној Италији, тако је и Диоклецијанов маузолеј био пред очима градитеља осмоугаоних крстионица у Салони и Поречу. Једнако је било од значаја присуство Маузолеј I у Гамзиграду саграђен по угледу на Диоклецијанов, на обликовање осмоугаоне крстионице на Медијани. Утицај Италије у наше крајеве долази преко јадранског приморја а са собом их носе црквени великостоници чија латинска имена откривају њихово италијанско порекло. Медијанска крстионица могла би да укаже да се у ово време архитектонски облици не простиру само од истока ка западу, већ и обрнуто, од запада ка истоку, уз ослањање на заједничко културно и историјско наслеђе, посебно оно из непосредног окружења.

Размишљање о првим хришћанима започиње из Ниша, родног града императора Константина Великог. Највећи политички, економски, културни процват и духовни преображај Ниш је доживео у IV веку. Већ тада је Наисус јако упориште хришћана са репрезентативном црквом са мартирејумом што га, заједно са писаним податком, сврстава међу градове зване Мартирејумполиси. Нишка базилика мученика предодређена је за чување чудотворних моштију страдалника за Христову веру, због којих Наисус постаје и место ходочашћа. Заборављена су имена нишких мученика, али располажемо податком о њиховом постојању, вели-

ком угледу и слави.¹ Крајем IV века, захваљујући реликвијима својих мученика, Наисус је познат у оновременом хришћанском свету. О томе сведоче речи чувеног хришћанског мислиоца из IV века, св. Виктриција (*Sanctus Victricius*) епископа Руана (Француска), који је у спису “*De laude sanctorum*”, уврстио Наисус међу знамените градове у којима се чувају реликвије светаца. Уз Константинопољ, Антиохију, Солун и Рим, епископ Виктриције равноправно је сврстао и Наисус.² Нема сумње да је св. Виктриције Наисус сагледао као *Martirio polis*.³

¹ У XI веку, из списка Јована Кинема сазнајемо да се у Нишу чувају мошти св. Прокопија. Нема доказа да је упитању палестински великомученик св. Прокопије који је страдао у време Диоклецијана 8. јула 303. године, мада одређене индиције постоје - J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918,=(р.п. Жак Зелер, *Почетци хришћанства на Балкану*, превод К. Никчевић, Подгорица 2005), 122. К. Јиречек сматра да су се у епископској цркви у Нишу чувале мошти палестинског великомученика који је страдао у време Диоклецијана – К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1981, 127. Видети: *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, Београд, 1971, 74, нап. 187, 188; В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920, 39, 48; Ј. Калић, *Јован Кинам*, VIII II, Београд 1971, 74; М. Ракоција, *Резултати археолошких истраживања у порти цркве Св. Николе у Нишу и покушај убикације епископске цркве Св. Прокопија*, Гласник друштва конзерватора Србије 26, Београд 2002, 127-131; Исти, *Нова сазнања о ранохришћанској прошлости Ниша*, Ниш и Византија VI, Ниш 2008, 47/48; idem, *Das frühe Christentum in Naissus/Niš (Serbien)*, *Mitteilungen zur christlichen archäologie* 17, Wien 2011, 11-15.

² *Sancti Victicii rothomagensis episcopi, De laude sanctorum*, P.L. XI, 453; J. Zeiller, *op. cit.*, 122; Ј. Мирковић, *нав. дело*, 67, 68.

³ М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, Ниш

Сл. 1 Ниш, 1) Палмина грана - персонификација Naissusa на мерици, према А. Јовановићу; 2) Гробница са фигуралним представама, представа светитеља испод палминих грана, детаљ (фото Народни музеј Ниш)

У то време, има мишљења, официјални симбол града је палмина грана, као препознатљив знак победе над смрћу, славе и мучеништва, што је одликовало Наисус као добро знан град мученика.⁴ Још тада је Ниш добио епитет „славни град“, како због рођења императора Константина Великог, потоњег св. цара Константина, тако и због чињенице да је био маририополис, који ће уз његово име бележити и средњовековни хроничари.⁵ У то време, посебно су активни нишки епископи, што је црква добро запамтила.⁶ Од посебног значаја за град и његово окружење је долазак и боравака св. Атанасија Великог у Наисусу. На позив епископа нишког Гауденција, св. Атанасије Велики долази у Наисус да ту са својим пријатељем дочека Ускрст 344. године.⁷ Незнамо колико је св. Атанасије остао у Наисусу, али знамо да се његово присуство морало одразити на духовни живот и уметничко стваралаштво Ниша и области која му гравитира.⁸ (сл. 1)

Наисус је у то време културно средиште преко

1998, 14; Idem, *Cultural treasures of Niš*, Niš 2000, 42, 51-52.

⁴ А. Јовановић, *Прилог проучавању официјалних симбола античког Ниша*, Зборник Народног музеја Ниш 12, Ниш 2003, 43-52.

⁵ Стефан Првовенчани, *Живот светог Симеона*, у: Сабрани списи, Београд 1988, 72.

⁶ М. Ракоција, *Нова сазнања о ранохришћанској прошлости Ниша*, 53-57.

⁷ J. Zeiller, *op. cit.*, 226.

⁸ М. Rakocija, *Das frühe Christentum in Naissus/Niš (Serbien)*, 12-13.

кога се простиру сувремене уметничке токови, јако верско жариште и познато епископско седиште. Име првог нишког епископа знамо и пре средине IV века, па би редослед поименице знаних епископа нишких заједно са новоевидентираним Далматијусом из Наисуса, за којег сматрам да му је ту место,⁹ изгледао овако: 1) Киријакус, пре 343; 2) Гауденциус, око 343; 3) Боносус, смењен око 391; 4) Марцијанус, око 409-414; 5) Далматијус, око 467; 6) Гајанус, око 516; 7) Пројектус, око 553. Недавно смо констатовали и имена два свештеника Германија и Рустикуса и ђакона Лупентијуса, што нам помаже да заједно са сликарством гробница реконструирамо атмосферу и докучимо духовна стремљења првих хришћана Наисуса. (сл. 2)

У то време на Балкану је посебно активан Арије. Његов присталица је и епископ Наисуса Киријак (*Cyriacus a Naisso*),¹⁰ који је наведен у документима отпадничког сабора из Сардије (Софија) 343. године, као противник Марцела из Анкире, чију теологију аријанци идентификују са Атанасијевом.¹¹ Из истог документа сазнајемо да му је за наследника одређен Гаудентије (*Gaudentius a Dacia de Naiso, Gaudentius Naisitanus*) који је присталица православног исповедања вере. Као епископ, Гаудентије је повратио звања оним свештеницима које је Киријак свргнуо. Посебно је активан у формирању канона усвојених на Сабору. На сабор у Сардији са епископима из Илирских градова стигао је и Гаудентие (*Gaudentius*) из Наисуса који се придружио Атанасију, ватреном Аријевом противнику.¹² Гаудентије је тада ескомунициран од стране источних епископа због подржавања Атанасија, уз напомену да се његови ставови разликују од ставова његовог предходника Киријака.¹³ Ипак, Гаудентије активно учествује у раду сабора и предлаже Канона 4, којим је омогућено папи да суди са више инстанце у односу на овај трибунал који је нижа инстанца.¹⁴

⁹ М. Ракоција, *Нова сазнања о ранохришћанској прошлости Ниша*, 45/46, са литературом. Видети: D. Farlati, *Illyrici sacri*, tom. VIII, Ecclesia scopiensis, (auc. J. Coletto), Venetiis MDCCCXIX, 39.

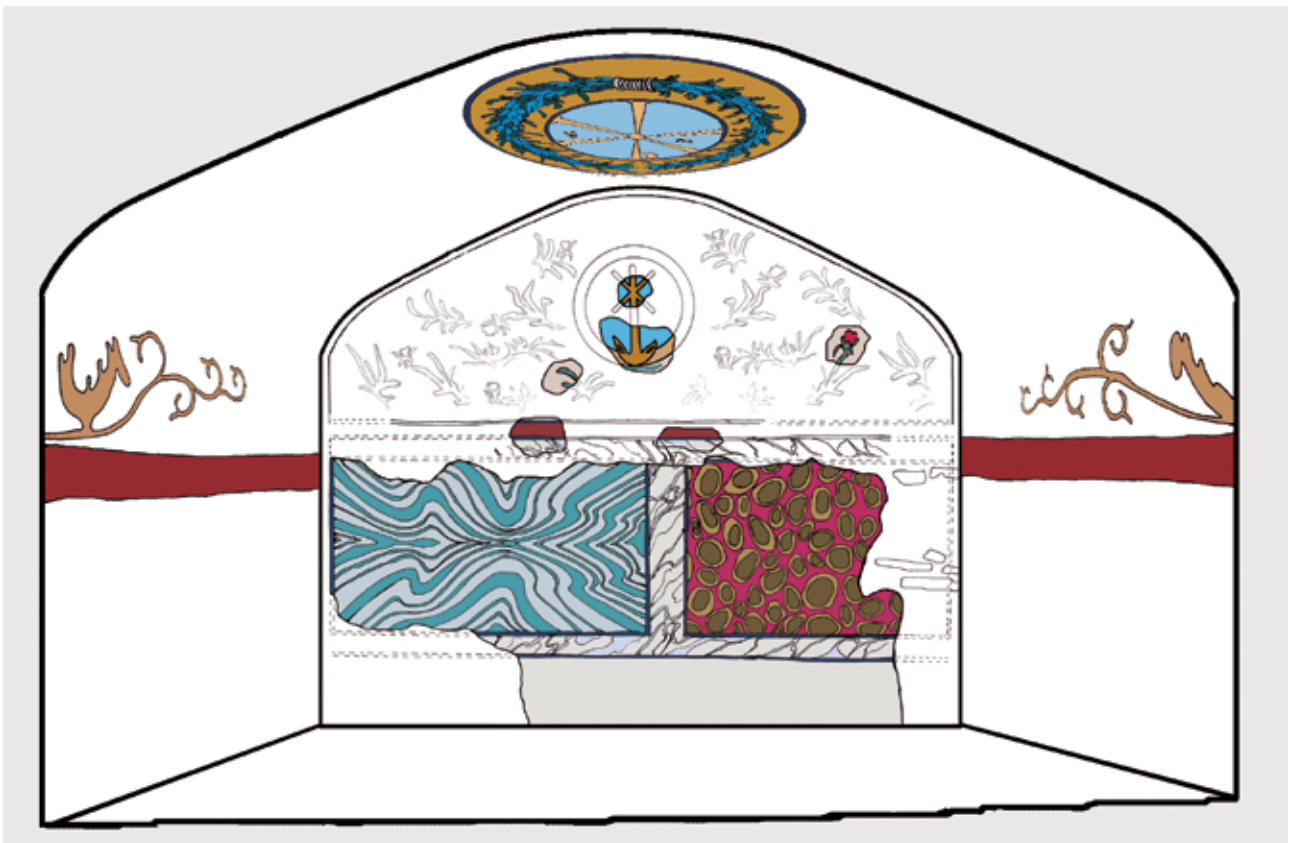
¹⁰ D. Farlati, *op. cit.*, 32/33; J. Zeiller, *op. cit.*, 165, 215.

¹¹ *Ibidem*, 215.

¹² *Ibidem*, 229.

¹³ *Ibidem*, 232.

¹⁴ Текста канона, који је предложио Гаудентие из Наисуса: „Ако то сматрате добрим, онда би требало да се то дода милосрдном указу који сте ви предложили; ако неки епископ, разрешен од стране епископа његовог региона, захтева за себе нову инстанцу, да му се не одређује наследник пре него што епископ из Рима, који

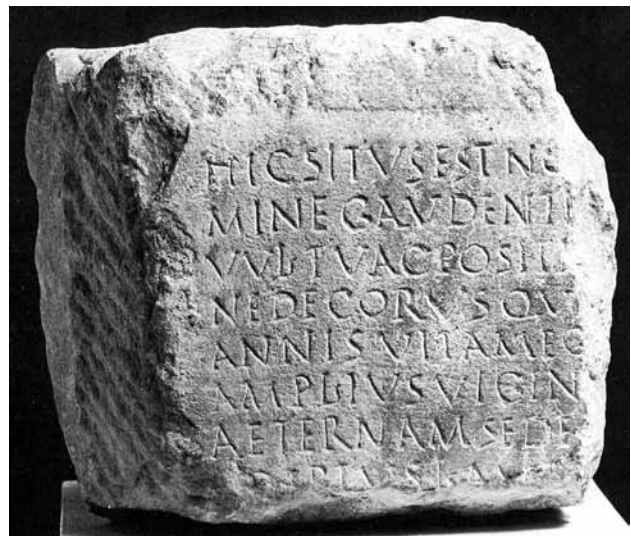

Сл. 2 Ниш, реконструкција сликарства у гробници са сидром, цртеж арх. Ј. Ракоција и арх. М. Диманић (у: М. Rakocija, *Painting in the crypt with an anchor in Niš, Niš and Byzantium VII*, Niš 2009, 87-106, Fig. 27)

Због жестоких теолошких расправа, Атанасије се после Сардије повукао у Наисус, код пријатеља епископа Гаудентиуса.¹⁵ Из предговора фестивалних или ускршњих писама светог Атанасија дознајемо да је Атанасије, после сабора у Сардики, 343., следеће 344. године Ускрс дочекао у Наисусу. Присуство св. Атанасија у Нишу несумњиво се одразило на духовни живот и уметничко стваралаштво града и његовог окружења. У таквој духовној клими саграђене су и осликане прве цркве, крстионице и гробнице у Наисусу.¹⁶

Сетимо се сада натписа с краја IV или раног V века са надгробног споменика из Гамзиграда (Romuliana) где се помиње још један, овде нејасно титулисан, Гауденције као особа високог ранга, можда у црквеној хијерархији – *Gaudentius vultu ac positione decorus*.¹⁷ (сл. 3)

Ромулијану, која припада скупини дворске архитектуре наметљиве сличности са Диоклецијановом палатом у Сплиту,¹⁸ хришћани су прилагоди-

Сл. 3 Надгробни споменик Гауденције, црквени или војни великодостојник у Ромулијани, крај IV почетак V века, у: С. Петковић, нав. дело, сл. 171.

ли својим потребама. Присуство надгробног споменика особе претпостављеног високог црквеног достојанства, поново покреће питање, одакле високи достојанственик у Ромулијани која, према писаним изворима, није била епископско седиште.¹⁹ Ово се свакако односи на другу полови-

суди о спору, не донесе пресуду.“ - J. Zeiller, *op. cit.*, 239.

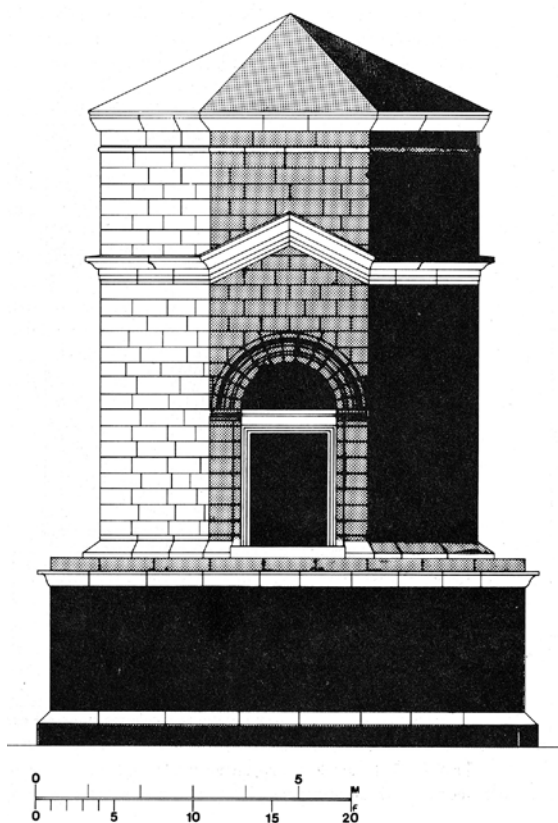
¹⁵ J. Zeiller, *op. cit.*, 252.

¹⁶ М. Rakocija, *Das frühe Christentum in Naissus/Niš (Serbien)*, 14-15.

¹⁷ А. Лаловић, *Епиграфски споменици*, in: Гамзиград. Касноантички царски дворца, Галерија САНУ 45, Београд 1983, 165, 166, кат. бр. 335, сл. 166.

¹⁸ Д. Срејовић, *Царски дворца*, у: Felix romuliana – Гамзиград, Београд 2010, 43.

¹⁹ С. Петковић, *Ромулијана у време после царске палате*, у: Felix romuliana – Гамзиград, Београд 2010, 197.

Сл. 4 Гамзиград (Ромулиана), Маузолеј I (реконструкција арх. Ч. Васић)

ну IV или почетак V века, јер, пак, доцније, цар Зенон законом из 476-480. године, је наредио да сваки град има свог епископа (*Cod. Iust. I,3, 35*), тако да је сваки град уједно био и епископско седиште у коме је сва власт припада епископима. На то нас упућује 5 знаних цркава, од којих две са крстионицом, које се могу датовати у од краја IV до краја VI / почетка VII века.²⁰ Изградња базилике I опредељена је у другу половину IV или почетак V века, приближно у време претпостављеног боравка Гауденција из Наисуса у Ромулијани.

На фрагменту надгробне плоче од белог мермера (26x13x30см) сачуван је део натписа који гласи:

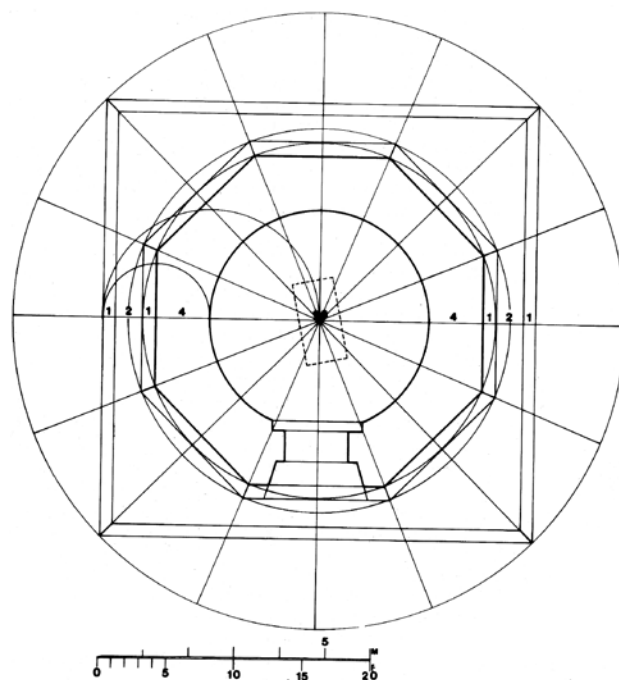
Nic situs est no-
mine Gaudenti[us]
vultu ac positi[o]-
ne decorus g(ui) v(ihit)
annis vita meg[it]
amplius vigin[ta]
aeternam sede[m]
[e]reptus lau [----]

У начелу превод би гласио:

Овде почива Гауденције, именом, ликом и Положајем (веома) достојан (угледан), коме је Живот донео, за више од двадесет година (службовања?)

*Вечно пребивалиште, спашен ...*²¹

²⁰ Исто, 196-198, сл. 170, 171.

Сл. 5 Гамзиград (Ромулиана), Маузолеј I, основа (реконструкција арх. Ч. Васић)

Натпис на надгробном споменику угледног Гауденција одише ранохришћанским виђењем душе преминулог. Треба приметити да овде нема препознатљиве формуле која се најчешће своди на бележење трагичне животне судбине која је имала за последицу смрт, страх од смрти, тугу и жалост. У суштини, натпис нам открива да на овом месту почива Гауденције, именом, ликом и положајем достојан (уважаван), коме је такав живот после 20 година службовања донео вечно пребивалиште и спасење... Супротно, Гауденцију је баш достојан (можда богоугодан) живот омогућио вечно пребивалиште и спасење, како открива задња реч у тексту („спашен“), које очекује после „првог Васкрса“.

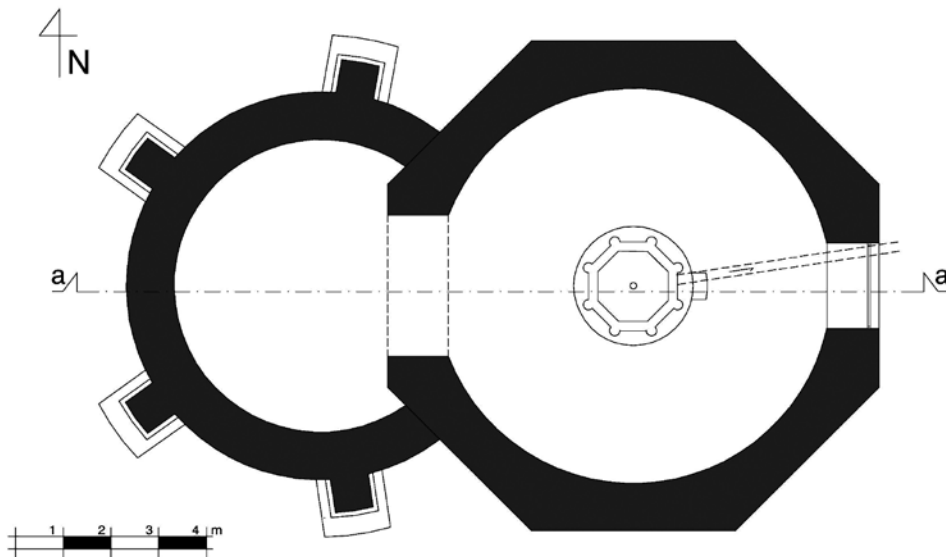
Текст написан на грубом латинском језику, прожет је спокојством и за хришћане тако препознатљивом вером у спасење после смрти, што је на самом крају текста и наглашено.

Нема поузданих доказа за тврдњу да је Гауденције са надгробног споменика из Ромулијане идентична личност са истоименим знаменитим нишким епископом, али се отвара могућност да се ова претпоставка узме у разматрање.

Натпис на стели од белог мермера има карактеристике ранохришћанских епиграфских споменика.²² Њен настанак оквирно се поклапа са време-

²¹ Текст превео доц. др Бранко Горгиев, Универзитет у Нишу, на чему му срдачно захваљујем.

²² С. Петковић, *Ромулијана у време после царске палате*, у: Felix Romuliana – Гамзиград (уредник И. Поповић), Београд 2010, 198, сл. 171; А. Лалоловић, *нав.*

Сл. 6 Медијана, баптистеријум, основа (реконструкција арх. Е. Васић Петровић)

Сл. 7 Медијана, баптистеријум са пратећим просторијама, поглед са југозапада

ном које припада епископу Гаудецију, несумњиво најзначајнија личност у првом веку хришћанства у Наисусу.

На основу знане активности епископа Гауденција, може се претпоставити и његово ангажовање на изградњи црквених грађевина, једнако као и на ширењу хришћанства у овој области и борби против Аријеве јереси.²³ Историјски извори не спомињу његову смрт, већ да га је без посредовања титулара, заменио епископ Бонос. Ту се отвара могућност претпоставци да се епископ Наисуса Гауденције, после одласка његовог пријатеља епископа Атанасија (Св. Атанасије Велики), свакако после 344. године, повукао у оближњу Ромулиану. Могло је то бити у време изградње, или је можда допринео изградњи цркве у оквиру

дело, 163, кат. 335, сл. 166; P. Petrović, *Timacum Minus et la vallée du Timok*, IMS II-2, Beograd 1995, 135, No. 113.

²³ М. Ракоција, *Нова сазнања о ранохришћанској прошлости Ниша*, 53/54, са литературом.

палате (базилика I). После више од двадесет година службовања, како оквирно бележи натпис, могао је преминути пред крај IV века, када је и приближно датован натпис на надгробној плочи. Уосталом, Бонос, његов наследник на епископском трону у Нишу, спомиње се тек 391. године,²⁴ што упућује на претпоставку да је у то време епископ Гауденције мртав или није у Нишу.

Ако нишки и гамзиградски Гаудеције и нису исте личности, овај последњи је, као и нишки, био посебно уважаван, можда зато што је допринео изградњи прве цркве у Ромулијани, оне у оквиру палате, било као духовник и идејни покретач, било као покровитељ и дародавац.

Опет, сва је прилика да је 331. године спомињани епископ Гауденције на сабору у Сирмијуму, иста личност са ниш-

ким Гауденцијем, који је донекле кориговао своје ставове, сазнајемо из писмо папе Либерија (*Pro deifico timore, Hilaire, Fr. fis., XVI*).

На међусобну упућеност Ромилијане и Наисуса указују и архитектонски облици знаменитог маузолеја I и баптистеријума на Медијани. На брду Магура, Д. Срејовић је открио два маузолеја, Галеријев и његове мајке Ромуле. Октогонални Роमुлин маузолеј уздиже се на квадратном подијуму надвишен куполом и шаторастим кровом.²⁵ Намеће се закључак да је настао, као и палата, тако што Галерије узима за модел Диоклецијанов маузолеј у Сплиту. (сл. 4, 5)

На археолошком локалитету Медијана, између реке Нишаве и античке виле са термама, први

²⁴ J. Zeiller, *op. cit.* 165.

²⁵ И. Поповић, *Сакрално-фунерарни комплекс на Магури*, у: Felix Romuliana – Гамзиград (уредник И. Поповић), Београд 2010, 145/146, са литературом.

Сл. 8 Медијана, постамент за писцину, поглед са истока

хришћани Ниша су саградили крстионицу. Репрезентативни објекат импозантних размера, нешто више откривен пре три деценије, због недоумце око његове намене, једва да је познат широј јавности.²⁶ (сл. 6)

Грађевину октогоналне основе Феликс Каниц је делимично открио и тада констатовао да су зидови осмоугаоника са зупчастим симсом задани опеком, затекао је делове стубова, камену и мермерну оплату и под прекривен мозаичном декорацијом. Каниц констатује његову велику сличност са ранохришћанским баптистеријумом у далматинској Салони, и сматра да је упитању ранохришћанска крстионица.²⁷

Објекат се састоји од две просторије укупне дужине 14,6м. Централна просторија са постаментом за писцину тј. базеном за крштење је октогонална, са прислоњеном потковичастом апсидом на западној страни. (сл. 7) Лук апсиде ојачан је са спољне стране са четири масивна пиластра.²⁸

²⁶ М. Rakocija, *Early christian baptisterium in Mediana, near by Niš*, Collection of works from the Symposium „Water, Life and Pleasure“ in 2008, Strumica 2009, 169-179; Idem, *Старохришћански баптистеријални комплекс на Медијани у Нишу*, Зборник радова Ниш и Византија VIII, Ниш 2010, 61-97; Idem, *Das frühe Christentum in Naissus/Niš (Serbien)*, 48/49.

²⁷ Ф. Каниц, *Србија-земља и становништво*, Београд 1985, 174.

²⁸ Археолошка ископавања октогона и његовог окружења су вршена од 1979. до 1983. године од стране Археолошког института у Београду под руководством др Љубице Зотовић, која га, прихвативши размишљања

Фрагменти стабла стубова већих димензија и капитела овде откривени, могли су припадати балдахину који се уздизао изнад округлог постолја са базеном за крштење, или, пак, колонади која је окруживала базен за крштење, на сличан начин као у Салони. (сл. 8)

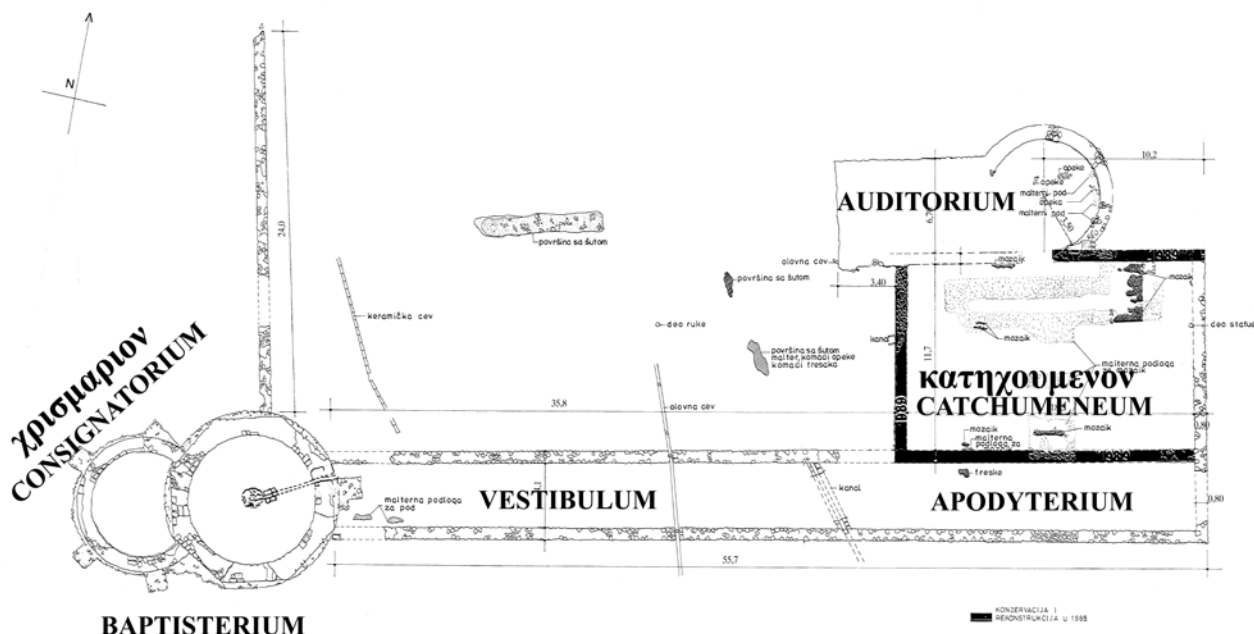
Баптистеријум је у целости, или највећим делом, био зидан од лепо слаганих опека. Заједно са зупчастим симсом од Каница евидентиран и широким малтерним спојницама, откривају намеру градитеља да украси фасадне површине. По свој прилици је део баптистеријаног комплекса са наменским просторијама неопходним за обред крштења.²⁹ (сл. 9)

Медијанска крстионица припада типу слободног октогона.³⁰ Варијанту крстионица *слободног октогона*, са разлогом, чешће затичемо на западу, нарочито у Милану и северној Италији, него ли на истоку. (сл. 10) И даље, преко Јадранског приморја према западном Балкану где се налази Ниш, простиру се октогоналне крстионице блиске Медијанској. Сетимо се сада Каницове претпоставке да је упитању крстионица велике сличности са оном у Салони. И у Салони, као и на Медијани, северно од терми је смештен баптистеријум. Још

Каница, дефинише као баптистеријум у оквиру сакралног комплекса и тако сагледаног води кроз дневник: Љ. Зотовић, *Медијана сакрални објекат - Баптистеријум*, Дневник са археолошких ископавања, Документација Археолошког института Београд, 1980-1983.

²⁹ М. Ракоција, *Старохришћански баптистеријални комплекс на Медијани у Нишу*, 83/84.

³⁰ *Исти*, 76.

Сл. 9 Медијана, баптистеријални комплекс са појашњеном наменом просторија, ситуација (документација Завода за заштиту споменика културе Ниш; могућа намена просторија према М. Ракоција)

једна крстионица у Салони, позната као крстионица аријанаца, споља је осмострана а изнутра кружна грађевина, датује се у почетак VI столећа.³¹ Зграда баптистеријума уз Еуфразијеву базилику у Поречу (550.), у основи је једноставан правилни осмоугаоник.³²

Крстионице са основом у облику слободног октогона, најчешће се среће у северној Италији. Порекло и популарност октоagonalних крстионица у северној Италији, Далмацији и сада видимо, до западног Балкана, тачније Наисуса, треба видети у римским маузолејима овог типа из кога су проишле.

Већ од III века, граде се крстионице као самосталне грађевине, а касније, посебно у V и VI веку, оне су поред или у склопу базилике. Настала у време хришћанске антике, баптистеријум преузима и прилагођава архитектонске облике из римског градитељства. Примећена и у науци је прихваћена сличност архитектонских облика крстионица, посебно оних са октоagonalном основом, са римским маузолејима, првенствено са маузолејем константинове кћери Константине (Св. Констанце) код цркве Санта Агneze, која је зрачила на простор северне Италије и даље на Запад.³³ Ближе запад-

ном Балкану, октоagonalни Диклецијанов маузолеј у Сплиту³⁴ узор је по којем се граде крстионице у Далмацији. Једнако је од значаја присуство, опет, октоagonalног Маузолеја I у Гамзиграду, недалеко од Ниша.³⁵ На архитектуру баптистеријума утичу касноантички маузолеји, чије облике и форме обнављају, што посебно важи за октоagonalне баптистеријуме.

Још је св. Амброзио подвукао значај симболике осмоугаоне основе Миланске крстионице, као симбола васкрсења и поновног рађања; јер чином крштења умире паганин неверник пре крштења и васкрсава и поново се рађа хришћанин после крштења, чиме неофит започиње нови живот. Зато веза између маузолеја и баптистеријума није случајна. Њихова симболична блискост огледа се у чињеници да ободвоје симболшу поновно рађање. Маузолеј – гробница, симболише васкрсење, победу над смрћу и нови живот. Баптистеријум, симбол победе, поновног рађања и новог живота после крштења. И касноантички маузолеји, и ранохришћански мартирејуми, су исто тако комеморативне грађевине које славе победу над смрћу и васкрсење мученика. То је оно заједничко препод-

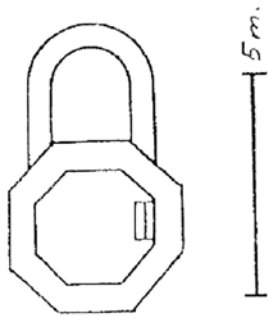
³¹ A. Khatchatrian, *Les baptistères paléochrétiens*, Paris 1962, 125/6, сл. 359с, 360; И. Николајевић, *Ранохришћанске крстионице у Југославији*, Зборник радова византолошког института 9, Београд 1966, 233; F. Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split 1986, 94-99.

³² M. Prelog, *Poreč-grad i spomenici*, Beograd 1957, 98, 99; A. Khatchatrian, *Les baptistères paléochrétiens*, Paris 1962, 116, сл. 370.

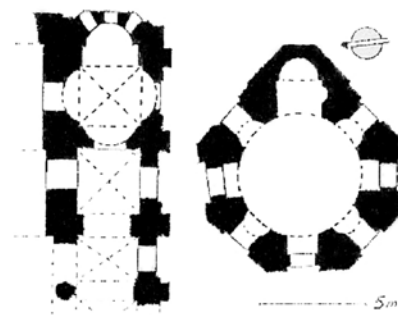
³³ R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura*, Beograd 2008, 188,

³⁴ E. Marin, *Starokršćanska Salona*, Zagreb 1988, 20/21.

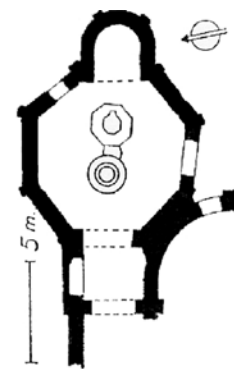
³⁵ D. Srejšović and Ć. Vasić, *Imperial Mausolea and Consecration Memorials in Felix Romuliana - Gamzigrad*, East Serbia, Belgrade, 1994, 72-81; M. J. Johnson, *From paganism to christianity in the imperial mausolea of the Tetrarchs and Constantine*, Niš and Byzantium V, Niš 2007, 115-123.

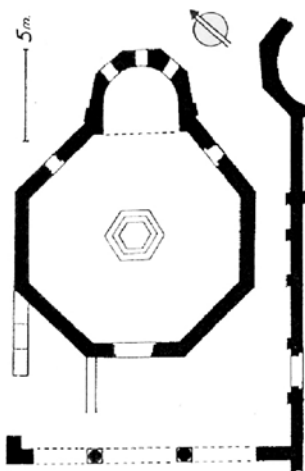
Carthage, Bir Ftouha,
Tunis, VI vek

Dere Azi, Turska, VII vek

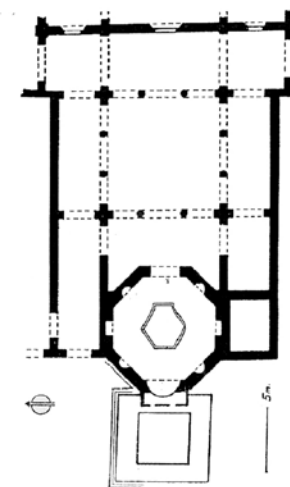
Castelseprio, Italija

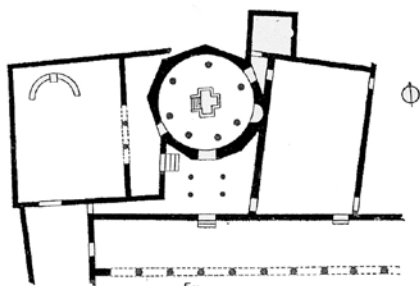
Grado, Sainte-Euphemie
Italija, V-VI vek

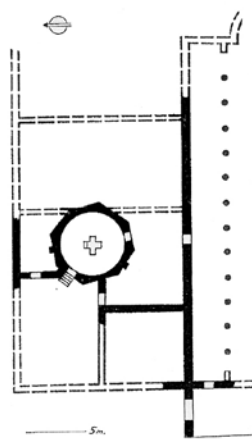
Grado, Piazza Vitoria, Italija, V/VI vek

POREČ, ISTRJA, VI VEK

SALONA, bazil. des Orthodoxes

SALONA, BAPT. ARIJANACA

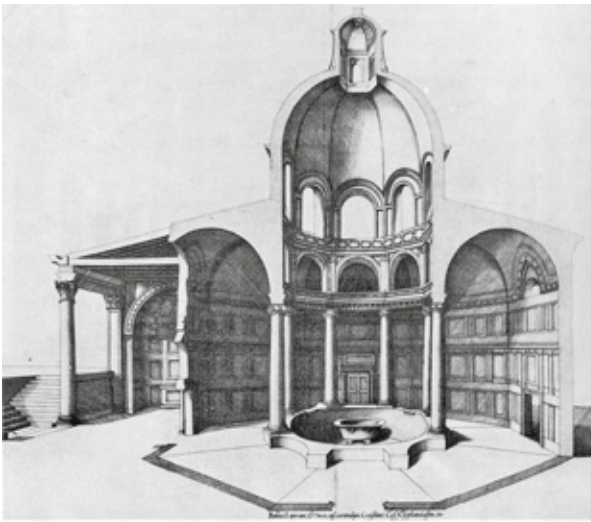

NIŠ, MEDIJANA, IV-V VEK

Сл. 10 Најближе аналогије са медијанским октогоном

знато између маузолеја, баптистеријума и мартиријума, чије ће архитектонске форме међусобно утицати једне на друге. То се недвосмислено препознаје код грађевина централног плана као што су октогонални баптистеријуми који наметљиво подсећају на једнако конципиране античке маузолеје. Гамзиградски маузолеј и медијански баптистеријум за то су добар пример.

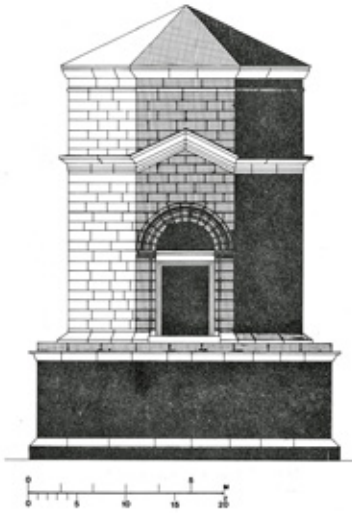
Тип маузолеја Св. Констанце зрачи на простор северне Италије и даље на Запад и Исток. Наиме, у време владавине Константина *Латеранска крстионица* је саграђена на осмоугаоној основи, тако звани Константинов октогон. Овај стандардни тип крстионица, како их је назвао Краутхајмер, из Милана и северне Италије простира у Провансу. Константиновска осмоугаона основа је поново

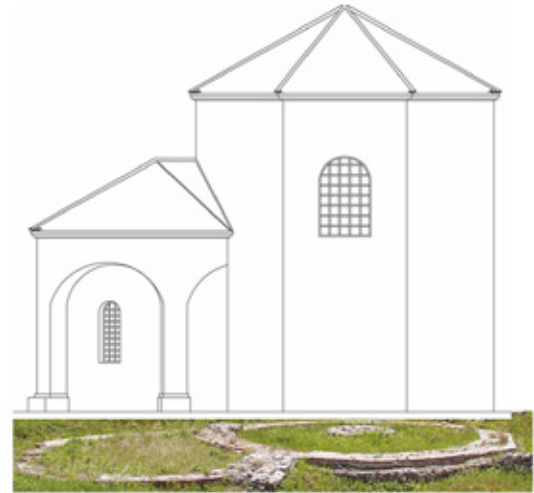
Rim, Lateransi baptisterium

Split, Dioklecijanov mauzolej

Gamigrad, Mauzolej I

Niš, baptisterium na Mediani

Сл. 11 Упоредно сагледавање архитектонских облика маузолеја и крстионица

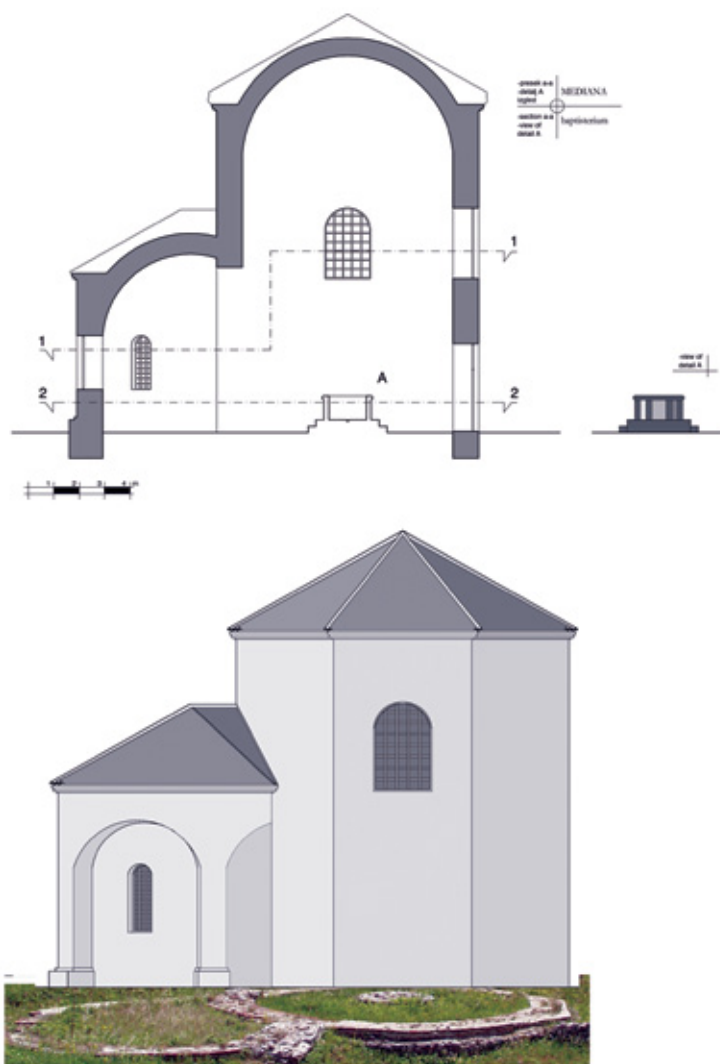
оживљена захваљујући св. Амброзију када је иза катедрале у Милану саградио осмоугаону крстионицу са осмоугаоним базеном за крштење у средини, чију симболику страница је наговестио и натписом.³⁶ (сл.11)

Латеранска крстионица обједињује осмоугаону основу римских маузолеја типа Св. Констанца. Видимо да се уз ослањање на касноантички маузолеј, тип латеранске крстионице и константиновска осмоугаона основа, простире преко Јадранског приморја и даље на исток. По истом принципу, захваљујући присуству овде Диоклецијановог маузолеја, октогоналне крстионице затичемо у Салони и Поречу. Октогонални Диоклецијанов маузолеј је подигнут на високом постољу истог облика. Унутрашњост октогоналне целе је кружна, рашчлањена полукружним и четвртас-тим нишама. Цела је украшена са два реда са по

осам стубова. Слично су изгледале и крстионице у Салони којима сличи Медијанска.

Као што је маузолеј Св. Констанце утицао на изградњу крстионица у Милану и северној Италији, тако је и Диоклецијанов маузолеј био пред очима градитеља осмоугаоних крстионица у Салони и Поречу. Једнако је могло бити од значаја присуство Маузолеј I у Гамзиграду саграђен од Галерија по угледу на Диоклецијанов, на обликовање осмоугаоне крстионице на Медијани. Ово сећање на стару архитектуру и уметност јасно се препознаје на баптистеријумима у Нишу, Салони и Поречу. Близина Гамзиграда и угледног царског маузолеја могло је утицати на наручиоца медијанског баптистеријума који је, по свој прилици, дошао са простора Италије, једнако као што се на крстионицама у Салони и Поречу препознаје одјек архитектонских облика Диоклецијановог маузолеја. Утицај Италије у наше крајеве долазио је преко јадранског приморја, тако да су прве октогоналне

³⁶ R. Krautheimer, *op. cit.*, 176/7.

Сл. 12. Медијана, идеална реконструкција крстионице: 1) Подужни пресек са писцином, 2) Изглед са југа (арх. Е. Васић Петровић)

крстиониса саграђене на приморју,³⁷ а са собом их доносе црквени великодостојници чија знана латинска имена могу да укажу на њихово италијанско порекло.

Овај тип крстионице из северне Италије, преко Далматинске обале допире до Ниша. Медијанска крстионица могла би да укаже да се у првим вековима хришћанства архитектонски облици не простиру само од истока ка западу, већ и обрнуто, од запада ка истоку, уз ослањање на заједничко културно и историјско наслеђе, посебно оно из непосредног окружења. Од северне Италије, преко Истре и далматинске обале до западног Балкана, и даље, ако узмемо у обзир да су сличне крстионице у Турској и Тунису касније саграђене. За тако нешто, видели смо, постоји оправдање и у историјским околностима.³⁸

³⁷ И. Цвијановић, *Ранохришћанске крстионице Јустинијанске епохе (527-565)*, Историјски часопис LI, Београд 2004, 22.

Појава крстионице у Нишу чији су облици карактеристични за западни део царства, може се објаснити и историјским чињеницама.³⁹ Ниш све до VI века подпадао под врховну црквену власт римског папе, тачније Миланској бискупији.⁴⁰ У ово време, град Наисус је са својим епископима и свештеницима, чија су имена сва латинска, наклоне нији Западу, неголи Истоку. Са папском столицом директно контактирају епископи Наисуса. Идеје настале под, овде јаким утицајем западних хришћана, али и античког наслеђа, препознатљиве су на сликарству нишких гробница,⁴¹ док се на мозајцима успоставља веза са Јадранским приморјем.⁴² То је довољан разлог да верујемо да су исте те идеје, захваљујући нишким латинским епископима и свештеницима, прихваћене и у обликовању цркава, гробница, крстионица, архитектонске и мозаичне декорације, сликарства, предметима примењене уметности и ретких епиграфских споменика, из раздобља од друге половине IV до почетка VII столећа.

Изглед крстионице на основу сачуваних архитектонских елемената је могуће реконструисати. Основодни кров изнад октогона, који је могао имати куполу и зидана полукалота изнад апсидалне просторије. На кружном постољу базен за крштење, можда осмостран са стубићима од Каница евидентирани. Нишка крстионица наметљиво сличи Латеранској, Диоклецијановом маузолеју у Сплиту и Ромулином маузолеју у Ромулијани. (сл.12)

Октогоналне крстионице нису никаква неуобичајеност осим што су сачувале антички облик и

³⁸ М. Ракоција, *Старохришћански баптистеријални комплекс на Медијани у Нишу*, 75/76.

³⁹ Исти, *Нова сазнања из ранохришћанске прошлости Ниша*, 45-58.

⁴⁰ Р. Грујић, *Нишка епархија*, Енциклопедија СХС 3, Загреб 1928, 95; R. Kgauthajmer, S. Ćurčić, *нав. дело*, 118. Од краја V века евидентиран је већи утицај Константинопоља на Илирик - Н. Чанева-Дечевска, *Ранохришћанска архитектура в Българија IV-VII в.*, Софија 1999, 31.

⁴¹ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, Старинар, Старинар V-VI (1954-1955), Београд 1956, 69.

⁴² G. Trovabene, *Mosaici pavimentali della villa di Mediana (Niš): analisi e confronti*, Niš and Byzantium IV, Niš 2006, 144; М. Ракоција, *О паранетној плочи из Ниша, пореклу и типологији палеовизантијских преграда*, Ниш и Византија IV, Ниш 2006, 101, сл. 10, 11.

карактеристичне су за западни део царства. Прве потичу из Милана, Рима, Равене и уопште са севера Италије и јужне Француске. На Балканском полуострву досежу преко Јадранског приморја. Црквене прилике, порекло црквених челника, касноантичко архитектонско наслеђе ове области и близина Ромулиног маузолеја у Гамзиграду,

допринеле су обликовању медијанске крстионице. Медијанска крстионица се чини необичном, па и неочекиваном, јер је најисточнија грађевина овог типа саграђена у првим вековима хришћанства, што јој обезбеђује видно место у историји старохришћанске и рановизантијске архитектуре.

Миша РАКОЦИЈА

ЦРКОВНИТЕ ПРИЛИКИ ВО СТАРОХРИСТИЈАНСКИТЕ НАИСУС И РОМУЛИЈАНА И ПРОТЕГАЊЕТО НА ОКТОГОНАЛНИТЕ КРСТИЛНИЦИ

Резиме

Во трудот се разгледува прашањето дали Гауденциј, кому му е подигнат надгробен споменик во Ромулијана, е истата личност со знаменитиот Гауденциј, епископот на Наисус. Сето тоа е согледано во рамките на црковните прилики во тоа време во Ромулијана и Наисус, кои ги условиле архитектонските облици од северна Италија, преку Далмација и Ромулијана до Медијана.

На меѓусебната упатеност на Ромулијана и Наисус укажуваат и архитектонските облици на знаменитиот Мавзолеј 1. Под влијание на октогоналниот мавзолеј на Гамзиград, непосредно покрај Наисус, поточно на Медијана, е изграден монументален октогонален баптистериум, редок за овие простори, а препознатлив за западниот дел на Царството.

Како што мавзолејот на Св. Констанца влијаел врз изградбата на крстилници во Милано и во северна Италија, како што Диоклецијановиот мавзолеј им бил пред очи на градителите на осмоаголните крстилници во Салона и Пореч, исто толку било значајно присуството на Мавзолејот 1 во Гамзиград, изграден по примерот на Диоклецијановиот, во обликувањето на осмоаголната крстилница во Медијана. Ова сеќавање на старата архитектура и уметност јасно се препознава на баптистериумите во Ниш, Салона и Пореч. Близината на Гамзиград и на угледниот царски мавзолеј несомнено влијаела врз нарачувачот на медијанскиот баптистериум, кој, по се изгледа, дошол од просторите на Италија, исто така како што на крстилниците во Салона и Пореч се препознава одекот на архитектонските облици на Диоклецијановиот мавзолеј.

Влијанието на Италија во нашите краишта доаѓало преку јадранското приморје, така што првите октоганални крстилници се изградени на приморјето, а нив ги донесле црковните големодостојници чии познати латински имиња го откриваат нивното италијанско потекло.

Овој тип крстилници од северна Италија, преку далматинскиот брег, каде што се најпрво изградени, допира до Ниш. Медијанската крстилница би можела да укаже дека во првите векови на христијанството, архитектонските облици не се протегале само од исток кон запад, туку и обратно, од запад кон исток, со поткрепа на заедничкото културно и историско наследство, посебно на она од непосредното опкружување: од северна Италија, преку Истра и далматинскиот брег, до западен Балкан и понатаму, ако земеме предвид дека слични крстилници подоцна се изградени во Турција и во Тунис. Сето ова го потврдуваат и историските околности.

Присуството на октогоналниот мавзолеј во недалечната Ромулијана било значајно за изградбата на крстилницата во Медијана, исто како што Диоклецијановиот мавзолеј во Сплит влијаел врз изградбата на октогоналните крстилници во блиската Салона.

Првите христијани го презеле античко - паганското градителство и проверените архитектонски облици ги приспособиле на своите потреби. Тоа е особено видно после 313 година и донесувањето на едиктот за толеранција, кога настапува нагла експанзија на христијанското градителство.

Miša RAKOCIJA

**ECCLESIATIC CONDITIONS IN THE EARLY CHRISTIAN NAISSOS
AND ROMULIANA AND THE SPREAD OF OCTAGONAL BAPTISTERY**

Summary

The paper proceeds the questions about the funerary monument in Romuliana erected for Gaudentius and if he was also the same well known Gaudentius the Bishop of Naissos. The details are viewed in the frames of the ecclesiastic circumstances within Romuliana and Naissos, and unfolding the architectural forms establish in North Italy, through Dalmatia to Romuliana and Mediana.

The knowledge of Romuliana and Naissos are also illustrated by the architectural forms of the famous mausoleum I. A monumental octagonal baptistery erected under the influence of the octagonal mausoleum in Gamzigrad, near Naissos, more precisely at Mediana which is a rare forms in these regions, but well known in the Western part of the Empire.

Like the mausoleum of St. Constance that influenced the baptistery in Milan and Northern Italy, additionally the mausoleum of Diocletian was distinctive for the builders of the octagonal baptistery in Salona and Poreč. Of importance was the presence of Mausoleum I in Gamzigrad that was inspired by that of Diocletian, and the form of an octagonal baptistery in Mediana. Recollection of the old architecture and art is noticeable in the baptistery in Niš, Salona and Poreč. The closeness of Gamzigrad and the noticeable empire's mausoleum had an assurance effect on the donor of the baptistery in Mediana, which origi-

nated from the areas of Italy, as well as Salona and Poreč, and was evident in the influence of Diocletian's mausoleum.

The influence of Italy was transferred via the Adriatic coast, and the first octagonal baptistery were erected by distinguish ecclesiastic leaders bearing important Latin names and illustrating their Italian origin.

This type of a baptistery from North Italy came first on Adriatic coast to Niš. The baptistery from Mediana is a factor that during the Early Christian period architectural features came not only from the East to the West, but also in reverse, from the West to the East, and grasping the common cultural and historic heritage, and those of the near by vicinities.

These types of baptistery from North Italy, via Istra, and the Dalmatian coast to the Western Balkan were later found in Turkey and Tunisia, and were confirmed by historical circumstances.

The existence of an octagonal mausoleum near Rumeliana was important for the building of the baptistery in Mediana, as well as Diocletian's mausoleum had an influence of the octagonal baptistery in Salona.

The Ancient- pagan building forms were accepted by Early Christians by adapting them to their needs. Increase of Christian building is evident after the year 313 and the ruling of the edict for tolerance.